

UDK: 249»13«(497.5)
Izvorni znanstveni rad

PRILOG PROUČAVANJU HODOČAŠĆENJA IZ ZADRA U DRUGOJ POLOVICI 14. STOLJEĆA

Zoran LADIĆ, Zagreb

U radu autor na osnovu izvorne građe iz zadarskog arhiva (fond notarskih spisa) razmatra oblike i smjerove hodočašća iz Zadra u drugoj polovici XIV. stoljeća. U uvodnom dijelu prikazana je dosadašnja literatura o navedenoj problematici (F. Gestrin, J. Kolanović, F. Šanjek, itd.), te razmatra pojam hodočašća u srednjem vijeku prema leksičkoj građi i statutima srednjovjekovnih dalmatinskih gradova.

Iskrpno su obrađeni smjerovi hodočašća iz Zadra, kao i hodočasnička stjecišta (Rim, Jeruzalem, Assisi, sv. Jakov de Compostela, te brojna manja značajna središta). Posebna pažnja posvećena je načinu izvršenja hodočašća, koja su mogla biti osobna ili zamjenička putem oporučnog legata, kao i troškovima predviđenim za njihovo izvršenje.

Rad je popraćen tabelarnim i kartografskim prilogima.

Pojam hodočasnika i hodočašća u kršćanstvu može se odrediti u dvije razine. Po kršćanskom poimanju čovjekov život na Zemlji samo je staza kojom ide slijedeći Isusa Krista na putu ka nebu, pa je zato on samo tuđinac, odnosno hodočasnik kroz svijet s kojim »ne može biti nagodbe«¹. No, osim putovanja od »gnijezda do zvijezda«, hodočašće se može označiti i kao »hod, putovanje pojedinca ili kršćanske zajednice prema nekom svetom mjestu udaljenom od mjesta boravka«². Iako je ponekad bila riječ o hodočašćima potaknutim željom za upoznavanjem novih zemalja, avanturizmom ili trgovačkim interesom, pretežito je smisao hodočašćenja »postizanje nekog duhovnog ili materijalnog dobra«³ u mjestu gdje se nalaze predmeti štovanja, moći svetaca. Osim toga, na putu prema hodočasničkom centru putnika napušta kruti osjećaj vezanosti uz zemaljske vrijednosti, kao vezanost uz obitelj, kuću i zemlju. On ulazi u rijeku ljudi željnih preobrazbe tijela i duha i

¹ Xavier Léon-Dufour, Rječnik biblijske teologije, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1969, str. 1365.

² F. Šanjek, Hodočašća hrvatskih dominikanaca u 15. i 16. stoljeću, Naša prošteništa i Crkva na putu, Zbornik radova Trećeg hrvatskog mariološkog simpozija, uredio A. Rebić, str. 599.

³ A. Rebić, Fenomen hodočašćenja u Bibliji i Islamu, Zbornik radova Trećeg..., str. 516.

postaje dio jedne kršćanske zajednice, znatno šire od onih u kojima je dotada živio.

Put hodočašća bio je i put trgovine, avanturizma, stjecanja znanja i zabave. Zato su se tim putovima kretali znanstvenici, luralice, ljubavnici, pljačkaši, a na putovima su nicali gostinji, svratišta i hospiciji⁴. Iako se osnovnim motivima hodočašćenja drže pobožnost, pokora i zavjet, a na putu čovjek ustraje u isposništvu boreći se tjelesnim i duhovnim tegobama, neka zastranjenja ne treba osuđivati, jer iz njih »govori više neka bezazlena familijarnost prema religioznim stvarima nego prava bezbožnost«⁵.

O pojmu hodočašća i hodočasnika u prošlim vremenima

Radi pojašnjenja pojmova i motiva hodočašća i hodočasnika, važno je navesti kako su oni definirani u prošlosti. Tako je Dante Alighieri podijelio hodočasnike s obzirom na mjesto hodočašća. One koji putuju u Rim on naziva »romei«, koji putuju u Jeruzalem »palmieri«, a one koji hodočaste u Sv. Jakov de Compostela »pelegrini«. Du Cange u djelu »Glossarium«⁶ dijeli ih prema motivaciji na one koji svetišta posjećuju iz pobožnosti, na pokornike čije je hodočašćenje određeno kaznom ili one koji na sebe preuzimaju kaznu iz vlastitog osjećaja krivnje, te umiruće koji žele biti sahranjeni na svetom mjestu. Pokornička hodočašća mogu biti velika (u sv. Jakov de Compostela, Rim ili Jeruzalem) i mala (u obližnja svetišta unutar pokrajine ili kraljevstva). Također spominje hodočašća uvjetovana počinjenim zločinom i dijeli ih na teža (u slučaju ubojstva) kada hodočasnik može biti okovan dok ne bude oslobođen po Božjoj milosti ili bosonog, te lakša gdje ne navodi nikakve dodatne kazne. Pokornička hodočašća, kako kaže Du Cange, mogla su biti otkupljena za određenu svotu novaca. Pod pojmom »peregrini« on podrazumijeva sve koji nisu iz domaće biskupije, a »peregrinus cruces signatus« jest križar i hodočasnik. Roberto Lopez u djelu »Rođenje Evrope« kaže da su »mnogi suvremenici križarske ratove nazivali 'putovanjima u Jeruzalem' ili 'putovanjem kroz Svetu zemlju' (tj. hodočašćem)⁷. Ovo potkrepljuju i primjeri iz »Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202.«, gdje se 4. križarska vojna naziva »peregrinatio«⁸, a jedan od pisaca jedne kronike Villehardouin naziva križare i njihove suputnike »pelerin«, tj. hodočasnik⁹. Hodočasnika u Jeruzalem Du Cange naziva, kao i Dante, »palmarius« ili »palmatus«, a kuću u kojoj su smješteni hodočasnici zove »palmarium«¹⁰. Raznim pojmovima označava Du Cange hodočasnike u Rim: Romeius, Romerius, Romipeta¹¹. Ivan Belostenec u svom djelu »Gazophylacium« navodi samo jedan pojam vezan uz hodočašća – Romipeta – i definira ga kao »pobosni putnik u Rim, Rimlyan«¹². Vladimir Mažuranić u

⁴ Vidi N. Foster, *Hodočasnici*, Zagreb 1986; J. Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb 1964, str. 162–3.

⁵ »Samo društvo koje je posve prožeto religijom i koje vjerovanje osjeća kao nešto samo po sebi razumljivo, samo takvo društvo poznaje slična zastranjenja i izopačenja.«, J. Huizinga, nav. dj., str. 163.

⁶ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Tomus VI, str. 269–271.

⁷ R. Lopez, *Rođenje Evrope*, Zagreb 1978, str. 230.

⁸ P. Skok, *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202*, Zagreb 1951, str. 8.

⁹ Isto, str. 117.

¹⁰ Du Cange, nav. dj., Tomus VI, str. 121.

¹¹ Du Cange, nav. dj., Tomus VII, str. 211.

¹² Ioannis Bellosztenez, *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum, Zagrabiae 1740*, str. 1062.

prvom svesku djela »Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik« donosi pojam »peregrinatio sacra«, tj. »božji put«, koji pojašnjava kao hodočašće u Rim¹³, ali u trećem svesku »Prinosa« iznosi nešto opširnije tumačenje pojmova hodočasnik i hodočašće¹⁴.

Izvori i literatura

Uz političku i gospodarsku problematiku kojima se povijesna znanost tradicionalno bavila tijekom dvadesetog stoljeća, najprije u Francuskoj, a zatim i u ostalim zemljama Zapadne Europe, interes istraživača pobudila je problematika svakodnevnog života u prošlosti, analiza osobnih sudbina »malih« pojedinaca, skupina na margini društva, demografija i sl. Tako se, kao s jednom od novih tema povijesnih istraživanja, počelo i s proučavanjem srednjovjekovnih hodočašća. Danas je ta problematika izložena sveobuhvatnim istraživanjima raznih znanstvenih disciplina što je rezultiralo obiljem djela, manjih i većih po opsegu, posebice na zapadu Europe¹⁵. Nažalost, u nas je prevedeno i objavljeno samo jedno djelo autora N. Fostera »Hodočasnici« koje ne zadovoljava znanstvene kriterije i više je popularnog karaktera. Znatno je vrednija kratka rasprava Jeana Richarda »Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji«, također prevedena u nas¹⁶. Ova rasprava nama je posebno zanimljiva jer se iznose zapažanja i opisi putnika sa Zapada prostora cijele današnje Hrvatske, i njezinog kontinentalnog dijela i Istre, Hrvatskog primorja i Dalmacije.

Naša historiografija, međutim, znatno zaostaje u proučavanju fenomena hodočašća u srednjem vijeku. Kako za djela šireg opsega ne postoje objektivne pretpostavke, zbog nedovoljno proučene građe uglavnom su izrađeni radovi u obliku pregleda i rasprava. Ipak, još prije drugog svjetskog rata u nas se tom problematikom bavio Jorjo Tadić, dotaknuvši u djelu »Promet putnika u starom Dubrovniku« pitanje hodočasnika i hodočašća¹⁷. Iako iznosi podatke o strancima koji su hodočasteći u Svetu zemlju prolazili kroz Dubrovnik, te o načinu na koji je dubrovačka komuna prihvaćala hodočasnike, njegova je zasluga što je izložio osnove metodologije proučavanja ove problematike. Natuknice o hodočašću iznio je Petar Skok u prijevodu »Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202«. Međutim, kako je ovdje riječ o događajima vezanim uz 4. križarsku vojnu, pojam hodočašća i hodočasnika ovdje ima osobito značenje. Slobodan P. Novak se u prilogu »Hodočasnik Santo Brasca na Hvaru 1480. godine«¹⁸ uglavnom osvrće na poimanje hodočasnika u Hvaru, te na opis komune od putnika na putu za Svetu zemlju. Prvu raspravu o hrvatskim hodočašćima u srednjem vijeku, utemeljenu na analizi izvorne građe i s razrađenom metodologijom pristupa proučavanju problema ho-

¹³ V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, sv. I, Zagreb 1908, str. 1260.

¹⁴ Hodočasnik, m., hodočastje, hodočašće, n., peregrinator, peregrinatio religiosa, Romipetagiū, bogomoljac, pobožni pustnik, putovanje navlastito u Rim; po tom u sjevernih stranah naših zove puk svakoga hodočasnika »romar« (V. Mažuranić, nav. dj., sv. III, Zagreb 1912, str. 398).

¹⁵ Popis važnije literature donosi J. Kolanović u radu »Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku, Croatica Christiana Periodica (dalje CCP), sv. VI, Zagreb 1982, str. 13-36.

¹⁶ J. Richard, Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji, CCP, god. X, br. 18, Zagreb 1986, str. 27-39.

¹⁷ J. Tadić, Promet putnika u starom Dubrovniku, Dubrovnik 1939.

¹⁸ S. P. Novak, Hodočasnik Santo Brasca na Hvaru 1480. godine, Hvarski zbornik, sv. VI, Hvar 1978.

dočašća, napisao je Josip Kolanović. Riječ je o raspravi »Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku«¹⁹. O hodočašćenju Hrvata u Loreto pisao je Nikola Mate Roščić u radu »Hrvatska hodočašćenja u Loreto« za razdoblje od 15. do 20. stoljeća²⁰. Najnoviji prilog o hrvatskim hodočašćima iz područja sjeverne Hrvatske i Slavonije u razdoblju od 13. do 19. stoljeća rad je Nevena Budaka »Hrvatska hodočašća u Aachen«²¹. Posebnu vrijednost za proučavanje hodočašća predstavlja »Zbornik radova Trećeg hrvatskog mariološkog simpozija«, izdan nakon simpozija održanog u Mariji Bistrici 28–30. svibnja 1984. godine²². Tema simpozija bila je hodočašće, a pristup interdisciplinaran.

U susjednoj je Sloveniji proučavanje srednjovjekovnih hodočašća također u začetku. Ignacij Voje u radu »Romanje Ulrika II Celjskog v Kompostelo k sv. Jakobu«²³ razmatra hodočašćenja ovog velikaša koje je bilo motivirano pokorom, ali i političkim interesima, željom da se poveže sa španjolskim plemićkim obiteljima. Važnija za ovaj rad je rasprava Ferde Gestrina o hodočašćima iz Pirana u 15. stoljeću²⁴, i zbog metodoloških smjernica, i zbog sličnog, komunalnog uređenja Pirana i Zadra. Ova činjenica, uz zemljopisnu bliskost prostora, omogućava određene usporedbe u proučavanju hodočašćenja na istočnoj obali Jadrana.

Izvori o problematici srednjovjekovnih hodočašćenja su raznoliki i sadržajno bogati. Iscrpnim informacijama, zanimljivim podacima i slikovitošću posebno su zanimljivi putopisi. U njima hodočasnici bilježe živopisne podatke o ljudima i običajima u mjestima kroz koja su prolazili. Donose i podatke o organizaciji putovanja, troškovima na putu, društvenoj pripadnosti hodočasnika, pravcima kojima se hodočastilo, i slično. Danas, nažalost, poznajemo samo jedan putopis iz srednjeg vijeka napisan rukom našeg čovjeka, ali sačuvan je niz opisa putovanja stranaca koji su dolazili iz zapadne Europe na putu za Svetu zemlju i koji su prolazili uz istočnu obalu Jadrana²⁵. Priložena karta prikazuje, prema podacima trojice hodočasnika-putopisaca, pomorski put od Venecije do Jeruzalema. Prema tim putopisima može se odrediti i trajanje putovanja između pojedinih komuna na Jadranu. Irski franjevac Šimun de Šimonis zaputio se 1323. godine u Jeruzalem. O trajanju njegova putovanja znamo samo toliko da je iz Venecije krenuo 19. 8. 1323. godine, a u Kairo je stigao iste godine sredinom listopada. Njemački hodočasnik Con-

¹⁹ J. Kolanović, nav. dj., str. 13–36.

²⁰ N. M. Roščić, Hrvatska hodočašćenja u Loreto, CCP, br. 11, god. VII, Zagreb 1983, str. 88–96.

²¹ N. Budak, Hrvatska hodočašća u Aachen, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet u Zagrebu, vol. 24, Zagreb 1991, str. 15–20.

²² Naša prošteništa i Crkva na putu, Zbornik radova Trećeg hrvatskog mariološkog simpozija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1985.

²³ I. Voje, Romanje Ulrika II Celjskog v Kompostelo k sv. Jakobu, Zgodovinski časopis, št. 3, letnik 38, Ljubljana 1984.

²⁴ F. Gestrin, Piranska popotovanja v 15. stoletju, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. 2, letnik 23, Ljubljana 1975.

²⁵ Jediní nama poznati putopis sastavljen od našeg čovjeka jest onaj Bartola Đurđevića »O patnjama zarobljenika i kršćana koji žive pod Turcima« iz 1544. godine. Podatak je preuzet iz djela F. Sanjek, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, sv. I, Zagreb 1988, str. 356. Od stranih putopisa navodimo: Girolamo Golechovic, Itinerarium fratrum Symonis Semeonis et Hugonis illuminatoris, ordinis fratrum minorum (1322–1324); Voyage de Georges Lengherand, mayeur en hainaut, à Venise, Rome, Jérusalem, Mont Sinai et le Kayre 1485–1486; Viaggio di Pietro Casola a Gerusalemme; Le voyage de la Terre Sainte composé par Maitre Denis Possot et achevé par Messire Charles Philippe, Seigneur de Champarmay et de Grandchamp 1532; Viaggio in Terrasanta di Santo Bresca 1480 con l'itinerario di Gabriele Capodilista 1458.

rad von Grünemberg zapisao je u svom dnevniku, vođenom tijekom putovanja u Jeruzalem, da je iz Venecije galija isplovila 30. 5, a u Poreč je stigla 4. 6, u Zadar 8. 6, u Hvar su doplovili 15. 6. da bi u Dubrovnik stigli 18. 6. Milanski kanonik Pietro Casola putovao je od Venecije (put je započeo 5. 6. 1494) preko Poreča u Zadar, u koji je stigao 8. 6. Sedam dana kasnije, 15. 6. galija je prošla kraj Pelješca i predvečer je stigla u Dubrovnik. Iz navedenog se vidi da je putovanje istočnom obalom Jadrana trajalo 2 do 3 tjedna, ovisno o vremenskim prilikama, organizaciji putovanja i kvaliteti broda (vidi kartu 1). Na putu je hodočasnik mogao posjetiti crkve u Rovinju, Trogiru, Zadru, Dubrovniku i drugim komunama u kojima su se čuvale lokalne kršćanske relikvije. Plovidba istočnom obalom Jadrana bila je jednom od najsigurnijih etapa na hodočasničkom putu prema gori Sinaj ili Jeruzalemu. Prije toga, hodočasnik je prolazio nesigurnim kopnenim putovima Zapadne Europe sve do Venecije, a nakon napuštanja albanskog pomorskog prostora ulazilo se u nemirnije Sredozemno more, koje je ovdje bilo u islamskom ozračju. Tako je, usprkos sve boljoj organizaciji hodočasničkih putovanja prema kasnom srednjem vijeku, hodočašće zadržalo elemente neizvjesnosti i opasnosti, a hodočasnik je često bio pogođen glađu, žeđi i općom iscrpljenošću, što se uklapalo u smisao hodočašćenja.

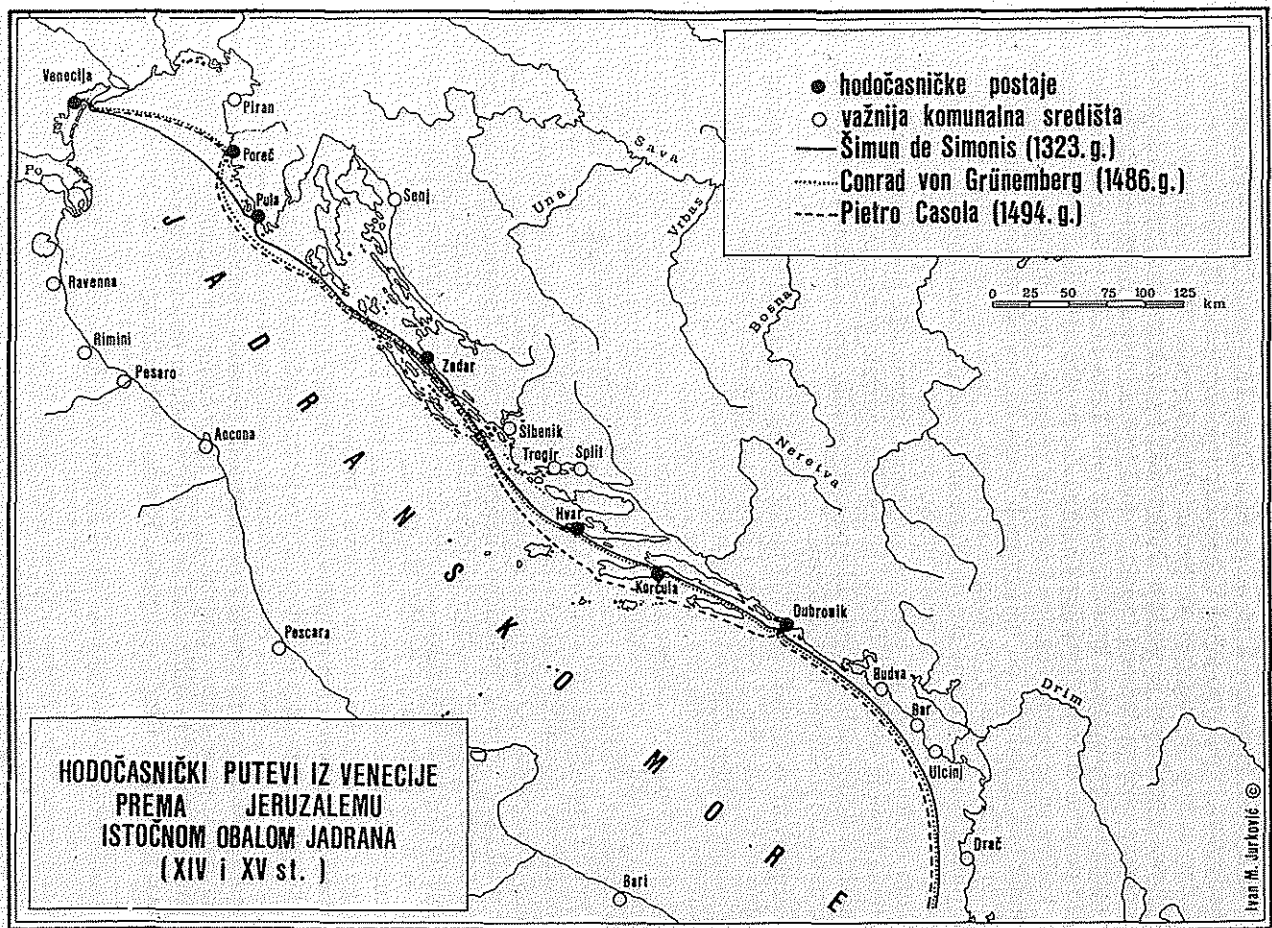
Važni izvori za srednjovjekovna hodočašćenja su i statuti komuna u kojima nalazimo neke odredbe o primanju i odnosu prema hodočascima, kao i o njihovu pravnom statusu. Zadarski statut u Reformacijama od 15. 7. 1448. godine donosi odredbu o hodočascima. U toj se odredbi kaže da mnogi hodočasnici dolaze iz zaleđa Hrvatske u Zadar, kako bi brodovima hodočastili u Rim. Zadarski knez donosi odluku o ograničenju broja ljudi primljenih na brod zbog opasnosti od opterećenja. Nadzor nad time provodio je mletački admiral, a za one koji prekrše odredbu predviđene su novčane kazne²⁶. Iz priloženog se vidi da se dosta pažnje posvećivalo sigurnosti putnika-hodočasnika. Splitski statut govori o hodočascima u poglavlju »O slavljenju svetkovina«: »Isto tako hoćemo i naređujemo da se u bilo koje vrijeme, praznično i nepraznično, smiju i moraju dokončati i parnice siromašnih i bijednih osoba i hodočasnika ili kojih mu drago putnika, osobito u pogledu živežnih namirnica i ostalih stvari koje se tiču putnika ili pak hodočasnika, a to iz poštovanja prema Bogu i da bi Bog sačuvao grad Split u dobru i miru.«²⁷. Ova je statutarna odredba odraz brige komune za hodočasnike, jer oni mogu rješavati neke pravne poslove i pribaviti odjeću, hranu i ostale stvari potrebne za nastavak puta tj. hodočašća. Iako se ubrajaju u široku skupinu srednjovjekovnih marginalaca (došljaci, krivovjerci, izopćenici, vračari, lihvari, siromasi, bolesnici, lopovi, Židovi, Romi i slično), zajednica u koju dolaze »pruža im smještaj i zaštitu na svom terenu i ne smatra ih štetnom i nečasnom pojavom, nego pojavom koju je dužno podržavati.«²⁸. Hodočasnici se spominju i u Senjskom statutu, doduše vrlo šturo, kad se govori o sustavu prijevoza hodočasnika brodovima iz Senja u Rim²⁹. Trogirski, Riječki i Šibenski statut ne donose posebne

²⁶ Statuta Iadertina cum omnibus reformationibus in hunc usque diem factis, Venetiis, apud Dominicum de Farris, MDLXIII, Reformationes 15. 7. 1448, str. 119-120.

²⁷ Statut grada Splita, Srednjovjekovno pravo Splita, II (dotjerano) izdanje, Književni krug, Split 1987, knj. I, gl. V, str. 12-13.

²⁸ D. Karbić, Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća, Historijski zbornik, god. XLIV. (1), Zagreb 1991, str. 51.

²⁹ L. Margetić - P. Strčić, Senjski statut iz 1388, Senjski zbornik, god XII, Senj 1985-1987, Senj, gl. 130: »Nadalje, kada hodočasnici idu u Rim preko grada Senja, prvo se treba tovariti plemićke lade, drugo građane, a treće stranaca, i to najprije Ankonitanaca«, str. 76.

odredbe o hodočasnicima, što donekle začuđuje s obzirom na rasprostranjenost ove pojave u kasnom srednjem vijeku. Osim toga, te su komune bile i postaje na putu prema poznatim hodočasničkim centrima, pa je u njima vjerojatno boravio znatan broj hodočasnika. I opet, studija o šibenskim hodočašćima³⁰ ukazuje na rasprostranjenost i običaj da i iz tih gradova odlaze hodočasnici na put. O hodočasnicima se ništa ne govori ni u reformacijama statuta navedenih komuna. Zato možemo samo pretpostaviti da su postojala nepisana pravila o primanju hodočasnika, koja se nisu razlikovala od statutarne odredbe zadarske ili splitske komune. Doduše, postoji jedna odredba – reformacija Šibenskog statuta, koja glasi »Nije-dan stranac neka se ne prevozi brodom, izuzev onaj koj plati prijevozninu«, gdje se za pojam stranac (forenses) ne može isključiti mogućnost da se dijelom odnosi i na hodočasnike³¹. Hvarski, Lastovski i Brački statut, a ni njihove kasnije reformacije, ne donose podatke o hodočasnicima i sve što se u njima odnosi na strance pravne je naravi³². No, putopisi stranih hodočasnika istočnom obalom Jadrana pokazuju da su jadranske komune bile važne postaje za opskrbljivanje posada i hodočasnika na putu prema hodočasničkim centrima u Maloj Aziji (npr. sv. Katarina na gori Sinaj i Jeruzalem).

Zadarska hodočašća u drugoj polovici 14. stoljeća

U proučavanju srednjovjekovnih hodočašća na prostoru Europe pomažu raznovrsni izvori. Kao sasvim povijesne izvore valja spomenuti popise hodočasnika na mjestima iz kojih su polazili i njihove popise u hodočasničkim centrima, te knjige komunalnih bilježnika u kojima nalazimo bogatu građu, posebno u oporukama. Spomenuli smo i statutarne odredbe pojedinih komuna, te putopise i priručnike za hodočasnike. Važno je napomenuti da i pojedine umjetničke forme srednjega vijeka (npr. književnost i likovna umjetnost) šire obzor spoznaje o srednjovjekovnim hodočašćima. U ovom radu hodočašća se obrađuju temeljeno na oporukama koje su sačuvane u sveščićima zadarskih bilježnika druge polovice 14. stoljeća³³, iz razloga što nam drugi izvori nisu bili poznati. No, korišteni su i podaci iz već navedenih putopisa³⁴. Pomoću tih podataka izrađene su i dvije priložene karte.

Da je pojava hodočašćenja u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća bila samo nastavak već uobičajene prakse iz ranijih vremena, potvrđuju podaci pronađeni u oporukama koje su sastavljali zadarski bilježnici s kraja 12. stoljeća i u prvoj polovici 14. stoljeća. Podaci o hodočašćenju u Rim, Jeruzalem i sv. Jakov de Compostela

³⁰ J. Kolanović, nav. dj.

³¹ Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika, Muzej grada Šibenika, Šibenik 1982, knjiga reformacija, pag. 51, od 10. travnja 1387, str. 234.

³² Hvarski statut, Književni krug, Split 1991; F. Radić, Knjiga o uredbama i običajima skupštine i občine otoka Lastova, Monumenta historico-juridica slavorum meridionalum, vol. VIII, JAZU, Zagreb 1901; Brački statut, Brački zbornik, sv. VII, Supetar 1968.

³³ U drugoj polovici 14. stoljeća u Zadru su djelovali ovi bilježnici koji su korišteni u ovom radu: Andreas de Canterio (1352–1355), Petrus Perençanus (1365–1392), Petrus de Sarçana (1375–1416), Vannes q. Bernardi de Firmo (1375–1404), Iohannes de Casulis (1381–1417), Articutus de Rivignano (1383–1416). No, u analizu su uključene i oporuke koje je sastavljao zadarski bilježnik Nicolaus de Ho de Cremona (1433–1436) zbog usporedbe s prvom polovicom 15. stoljeća. Vremenski podaci o djelovanju ovih bilježnika u Zadru preuzeti su iz monografije T. Raukara »Zadar u 15. stoljeću – ekonomski razvoj i društveni odnosi«, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, monografije, sv. VI, Zagreb 1977, str. 7.

³⁴ Vidi naprijed, bilj. 25.

nalaze se u spisima zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo, Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove, te Franje Manfreda de Surdis iz Piscenze³⁵.

U vrijeme koje ovdje obrađujemo hodočašćenje je bilo sveeuropski fenomen. Najčešće su ljudi posjećivali bliže hodočasničke centre, ponajviše iz razloga osobne sigurnosti, ali vjerojatno i zbog povezanosti ljudi određenog prostora sa štovanjima relikvije svetaca smještenim u obližnjim crkvama. No, prema »popularnosti«, isticala su se tri hodočasnička centra za cijelu Europu: Jeruzalem, Rim i sv. Jakov u Compostelu. S obzirom na to, zadarski se hodočasnici ne razlikuju od europskih, jer se najveći dio njih, osobno ili legati, upućivao u ta tri centra koja, baš zato što su bila vrlo udaljena, u sebi sadrže smisaonu puninu pojma hodočasnik. Zbog toga što oporučitelji najčešće nisu bili dobrog tjelesnog zdravlja, pretežno su oporučno ostavljali novac u legat, kako bi netko umjesto oporučitelja išao u hodočašće. Ova činjenica o zdravstvenom stanju objašnjava zašto je od 103 hodočasnika koji se spominju u zadarskim oporukama u navedenom razdoblju samo njih 20 ili 19,4 posto osobno hodočastilo, dok je zamjenskih hodočašća (legata) bilo 83 ili 80,6 posto. Mogli su postojati i drugi razlozi za zamjensko hodočašće, na primjer obveza izvršenja određenih poslova ili zato što oporučitelj nije imao pustolovnog duha da bi se sam upuštao u dosta opasnu avanturu. Teško je reći je li ovaj broj velik s obzirom na broj stanovnika Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća, kada je imao oko 8000 stanovnika, jer za to nemamo komparativni materijal u drugim istočno-jadranskim komunama. No, prema podacima koje iznose F. Gestrin i J. Kolanović za 15. stoljeće, čini se da se broj hodočašća prema kraju srednjeg vijeka povećavao. Naime, Gestrin navodi podatak o 25 hodočašća u prvoj polovici 15. stoljeća i čak 164 u drugoj polovici³⁶, a Kolanović podatak o 68 hodočašća u razdoblju od 1451. do 1469. godine³⁷. Najveći broj hodočasnika, osobno ili zamjenski, uputio se u tri glavna hodočasnička centra u ovom razdoblju: 12 je išlo u Jeruzalem, 43 u Rim, a 19 u sv. Jakov u Compostelu: ukupno 74 osobe. Od preostalih 29 hodočašća njih 11 hodočastilo je u Asisi, u crkvu sv. Nikole u Bariu putovale su 4 osobe, Pesaru 3, sv. Mihael de Monte Gargano 4, sv. Katarinu na gori Sinaj 4, sv. Antun u Vienni 2, te u crkvu sv. Marije u Caleni 1 hodočasnik (karta 2).

S obzirom na spol hodočasnika koji su osobno putovali, njih 15 ili 75 posto bilo je muškog, a 5 ili 25 posto ženskog spola. Kako je u ono vrijeme, kako je spomenuto, hodočasnički put bio opasan i iscrpljujući, razumljiv je ovaj odnos. Naravno, što se tiče zamjenskih hodočašća, ne možemo odrediti spol hodočasnika, ali pretpostavljamo da se omjer ne bi bitnije izmijenio.

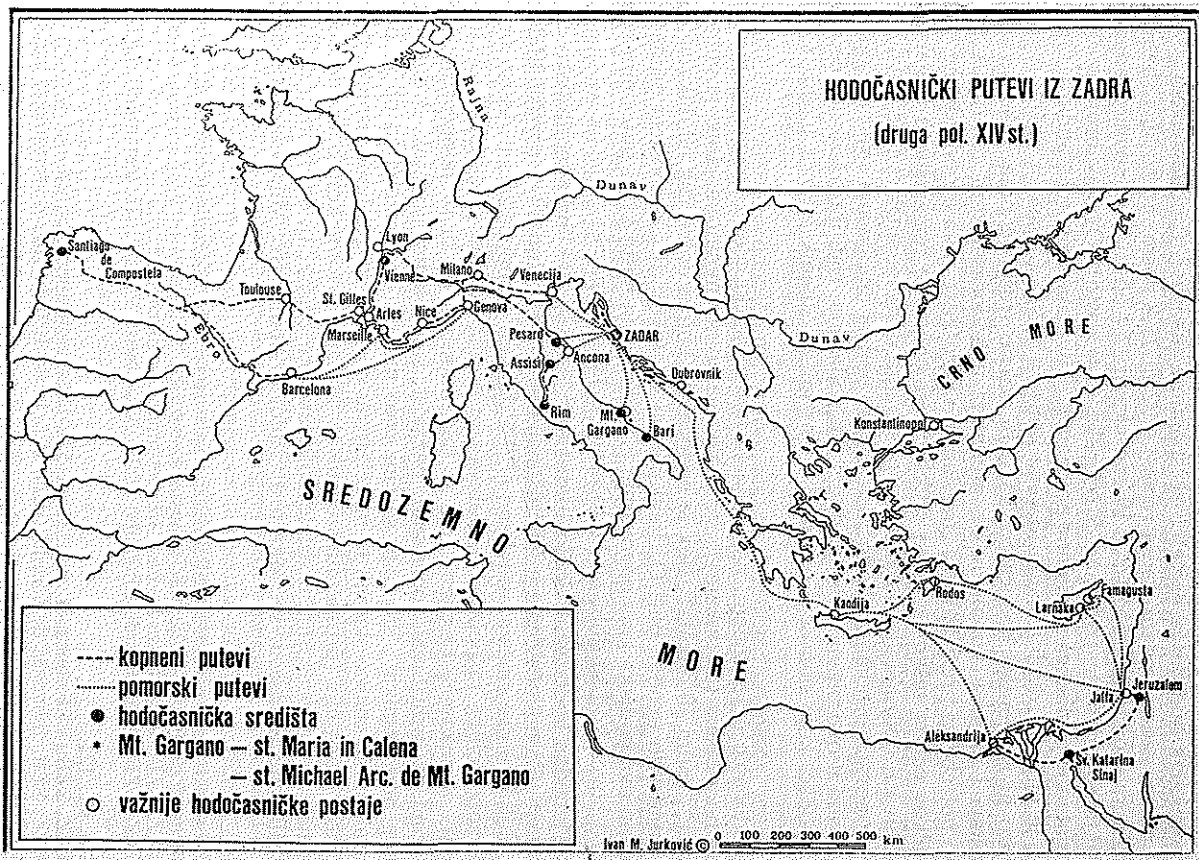
Oporuka koje su sastavljali zadarski bilježnici druge polovice 14. stoljeća, a u kojima se spominju hodočašća, ukupno je 85. Razlika između tog i ukupnog broja

³⁵ M. Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279–1308, Izdanje Državnog arhiva u Zadru, Zadar 1959. Kao primjer možemo navesti slučaj kada »Maria Iadratina, uxor condam Iohannis... in(ten)dens (uisi)tare limina beatorum apostolorum Petri et Pauli et Iacobi de Galiacia... (doc. 33, str. 66, 7. IV. 1291). Palmaria, udova Marka, oporučno ostavlja »librad denariorum paruorum quinquaginta in auxilium Terre (Sancte) quando fiat transitus generalis... (doc. 45, str. 82, X, 1295); M. Zjačić, J. Stipišić, Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Gerarda iz Padove 1296–1337, Izdanja Historijskog arhiva u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Zadar 1969; J. Stipišić, Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349–1350, Izdanja Historijskog arhiva u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Zadar 1977.

³⁶ F. Gestrin, nav. dj., str. 75.

³⁷ J. Kolanović, nav. dj., str. 21.

HODOČASNIČKI PUTEVI IZ ZADRA
(druga pol. XIVst.)

KARTA 2

hodočašća (103) proizlazi iz činjenice što su neki oporučitelji ostavljali novac za više hodočasničkih centara. S obzirom na društveni položaj u zadarskoj komuni, u oporukama hodočašća najčešće se spominje plemstvo (*nobiles cives*) – 41 ili 48,2 posto, zatim građani Zadra (*cives*) – 22 ili 25,8 posto. Stanovnici (*habitatores*) Zadra spominju hodočašća u 19 oporuka ili 22,4 posto, a stanovnici zadarskog distrikta (*districtuales*) u samo 3 oporuke (3,6 posto). Ovakav brojčani odnos vjerojatno je posljedica socijalnog položaja koji uvjetuje i životni standard. Oporučitelj je morao izdvojiti manju ili veću količinu novca (ovisno u dužini puta) za vlastito ili zamjensko hodočašće, kako bi pokrio troškove puta, odjeće, hrane, smještaja i moguću kupnju nekih predmeta u hodočasničkom centru. A to su samo potrebe za preživljavanje, bez luksuza. Troškove puta do određenog hodočasničkog centra teško je točno odrediti, jer oni ovise ponajprije o bogatstvu i darežljivosti oporučitelja. Iako se u oporukama u većini slučajeva ne navodi koliko se novaca ostavlja za hodočašća, rijetki podaci omogućuju stjecanje određenog uvida u ovo pitanje. Usporedno s tim podacima, radi ilustracije bit će navedeni podaci koje donose Kolanović i Gestrin za Šibenik i Piran u vezi s istim pitanjem.

Za hodočašće u Jeruzalem, najudaljeniji hodočasnički centar, najmanje je dobio jedan hodočasnik (10 dukata)³⁸, što je vjerojatno bio minimum; drugi je dobio 25 dukata³⁹, zatim 30 dukata⁴⁰, dok je hodočasnik koji je dobio čak 60 dukata⁴¹ morao imati vrlo ugodan put. O cijeni puta u sv. Jakov de Compostela pronađena su samo dva podatka koja odgovaraju, s obzirom na nešto kraći put, onim podacima o novcu koji su dobivali hodočasnici u Jeruzalem.

Tako je jedan hodočasnik dobio 10 dukata⁴², a drugi 100 libara malih (oko 20-25 dukata)⁴³. Za hodočašćenje u Rim ostavljeno je minimalno 3⁴⁴, a najviše 10 dukata⁴⁵, dok je u dva slučaja ostavljeno 4⁴⁶ i 5 dukata⁴⁷. Hodočasnici u Assisi, prema podacima kojima raspoložemo, dobivali su prema količini: 3 dukata⁴⁸, 20 libara malih⁴⁹, 8 dukata⁵⁰. O cijeni koja je bila potrebna da bi se hodočastilo u Sv. Katarinu na brdu Sinaj uočili smo, nažalost, samo jedan podatak, 3 dukata za jednog hodočasnika⁵¹, što nam se čini jako malo s obzirom na to da je put u Jeruzalem bio znatno skuplji, te na relativnu blizinu ova dva hodočasnička centra i sličnost putovanja (prometnih sredstava). Podatke o tome koliko su oporučitelji ostavljali za hodočašćenje u ostale hodočasničke centre, tj. sv. Nikolu u Bariju, sv. Mihelinu u Pesaru, sv. Mariju u Caleni u Apuliji, sv. Mihovila arkandela u

³⁸ Historijski arhiv u Zadru (dalje HAZ), Spisi zadarskih bilježnika (dalje SZB), Vannes Bernardi de Firmo (dalje VBF), busta II, fasc. II, br. 18.

³⁹ HAZ, SZB, VBF, busta II, fasc. I/1, testamenti registrati, str. 82.

⁴⁰ HAZ, SZB, Articutus de Riugnano (dalje AR), busta V, fasc. III, testamenti registrati, str. 82.

⁴¹ Isto, str. 121.

⁴² HAZ, SZB, VBF, busta II, fasc. II, (1-57), testamenti aperti, br. 18.

⁴³ HAZ, SZB, Iohannes de Casulis (dalje IC), busta I, fasc. III/1-2, testamenti registrati, str. 204.

⁴⁴ HAZ, SZB, VBF, busta II, fasc. I/1, testamenti registrati, str. 2.

⁴⁵ HAZ, SZB, IC, busta I, fasc. III/1-2, testamenti registrati, str. 204.

⁴⁶ HAZ, SZB, VBF, busta II, fasc. II (1-57), testamenti aperti, br. 23.

⁴⁷ HAZ, SZB, AR, busta V, fasc. III, testamenti registrati, str. 82.

⁴⁸ Isto, str. 48.

⁴⁹ Isto, str. 70.

⁵⁰ Isto, str. 121.

⁵¹ Isto, str. 82.

Garganskom gorju (sva ova mjesta nalaze se u Italiji, što ukazuje na usmjerenost Dalmacije prema zapadnoj obali Jadrana i u vjerskom smislu, a to potvrđuju podaci u već navedenom radu J. Kolanovića⁵²), te sv. Antun u Vienni u Provansu. No, s obzirom na poznate podatke, moguće je, poredbenom metodom, pretpostaviti da je hodočasnički put u navedena mjesta u Italiji koštao otprilike kao put u sv. Antun u Vienni. Prema istoj metodi moguće je pretpostaviti, budući da je put do sv. Jakova u Compostelu koštao 10–20 dukata, a nalazio se na pola puta od Zadra do ovoga mjesta, da je trebalo izdvojiti najmanje 5, a vjerojatno i više dukata. Podatke o troškovima puta donosi J. Kolanović: za put u Jeruzalem jedan hodočasnik dobiva 100 dukata, za sv. Jakov de Compostela jedan hodočasnik dobiva 100, a drugi 20 dukata⁵³. F. Gestrin u navedenom djelu iznosi slijedeće podatke: za put u sv. Jakov de Compostelo jedan hodočasnik dobio je 12 dukata, za put u Rim hodočasnici su dobivali između 5 i 30 dukata, u Asisi 4–5 dukata, sv. Nikolu u Bariju između 5 i 8 dukata⁵⁴. Ako su cijene puta koje navode Gestrin i Kolanović više, to se može objasniti vremenskim razmakom od 50 do 100 godina između razdoblja koje se obrađuje u ovom i dva navedena rada, pri čemu je inflacija odigrala svoju uobičajenu ulogu.

Budući da ovako navedene cijene, novac koji se davao za hodočašća, imaju prilično apstraktnu vrijednost u očima čitatelja, bilo bi vrijedno navesti cijene nekih nekretnina i životinja, kako bismo doživjeli vrijednost izdatka koji je oporučitelj ostavljao za hodočašće. Iz mnoštva, navest ćemo neke primjere. Tako, na primjer, Drago Slavić prodaje kuću »de lignamine« za 50 malih libara (oko 12 dukata)⁵⁵. Ovo je vjerojatno bila jeftinija nastamba dok se kvalitetnija kuća »positum Jadre« prodala za 40 dukata⁵⁶. Prosječna cijena konja, doduše početkom 15. stoljeća, bila je 5–6 dukata⁵⁷, cijena vola bila je u isto vrijeme nešto manja (između 10 i 16 malih libara)⁵⁸, dok je najniža cijena bila cijena magarca (10–12 malih libara)⁵⁹.

Iz priloženog vidimo da je oporučno ostavljanje novca za hodočašća bio velik materijalni izdatak za stanovništvo Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća. No, dosta velik broj hodočašća u navedenom razdoblju iz svih slojeva komunalnog društva pokazuje da su ljudi bili spremni na odricanje radi izvršenja vjerskih želja i potreba.

Kao što su ostali hodočasnici iz Europe, stigavši u Rim i Jeruzalem, imali osiguran smještaj u zavodima, hospitalima, gostinjcima i predstavništvima koje su držali ljudi iz njihova kraja, tako su i hodočasnici iz Hrvatske imali mogućnost smještaja u predstavništvu Dubrovačke republike ili hrvatskih franjevaca od kraja 14. stoljeća u Jeruzalemu, a u Rimu u gostinju sv. Jeronima od 1441. godine⁶⁰. Hodočasnici iz Zadra vjerojatno su i prije tog razdoblja uspijevali nalaziti smještaj u brojnim gostinjcima na putu i u samim hodočasničkim centrima. Ako su odlazili

⁵² J. Kolanović, nav. dj., str. 20 (karta).

⁵³ Isto, str. 33–34.

⁵⁴ F. Gestrin, nav. dj., str. 78–79.

⁵⁵ HAZ, SZB, IC, b. I, fasc. I/1, 4–5.

⁵⁶ HAZ, SZB, Petrus de Serçana, busta II, fasc. 7, str. 8.

⁵⁷ Godine 1433. jedan konj se prodaje za 6 dukata, a iste godine jedan konj za 5 dukata (HAZ, SZB, Nicolaus de Ho de Cremona /dalje NHC/, busta I, fasc. 1, str. 6–6).

⁵⁸ Godine 1433. jedan vol se prodaje za 10 malih libara, a te iste godine drugi po cijeni od 15 malih libara (HAZ, SZB, NHC, busta I, fasc. 1, str. 3, 7).

⁵⁹ Iste godine (1433) jedan magarac prodaje se po cijeni od 11 malih libara, te još jedan za 12 malih libara (HAZ, SZB, NHC, busta I, fasc. 1, str. 2, 9).

⁶⁰ F. Šanjek, nav. dj., str. 356.

pojedinačno, snalazili bi se na putu vlastitom inicijativom, a ako su putovali organizirano (npr. u vrijeme jubilarne godine)⁶¹, onda je vjerojatno sve bilo unaprijed pripremljeno, i put i smještaj i posjet određenim crkvama. Da su i Zadranjani bili skloni odlasku u Rim u vrijeme jubilarne godine (koje su omogućavale velike oproste i dobru zabavu u krugu mnoštva hodočasnika iz cijele Europe) pokazuje primjer iz 1440. godine. Tada je, naime, prema podacima koje nalazimo u jednom svežnju zadarskog bilježnika Vannesa Bernardi de Firmo, sedam zadarskih stanovnika sastavilo oporuke zbog želje da hodočaste u Rim⁶². Moguće je pretpostaviti da su put organizirali tako da su zajedno krenuli u Rim, te se zajedno i vratili. Ovaj primjer, iako jedini, što je i normalno s obzirom na opseg godina koje se ovdje obrađuju, pokazuje da su Zadranjani u potpunosti prihvaćali tekovine fenomena hodočašća, odnosno da su u ovo vrijeme bili »moderni« i prihvaćali inovacije koje je hodočašćenje u svom razvitku u srednjem vijeku poprimalo.

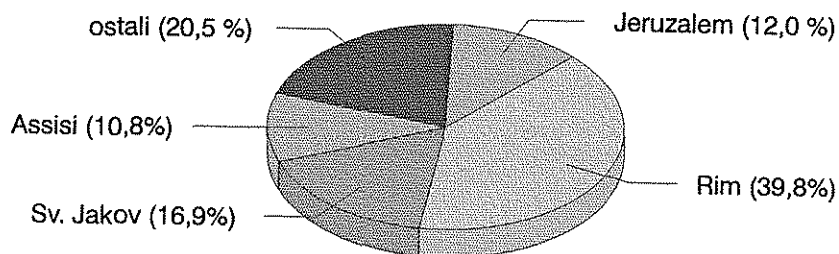
Iako je vremenski isječak, ovdje analiziran, relativno malen, čemu je razlog ograničenost u obrađenom izvornom materijalu i namjeni ovoga priloga, držimo da se iz priloženog može steći određena slika o fenomenu hodočašćenja iz Zadra u srednjem vijeku. Usporedbom s hodočašćima iz Šibenika i Pirana, koje su obradili J. Kolanović i F. Gestrin, možemo reći da su se, iako su u nekim čimbenicima bile zatvorene sredine, komune istočne obale Jadrana, kad je riječ o hodočašćima, uklapale i u širi mediteranski prostor i u prostor cijele Europe. Isto tako, između ostalih čimbenika, hodočašćenje kao vjerski fenomen pokazuje da se Hrvatska, iako na granici katoličke Europe, duhovno potpuno uklapala u njezina srednjovjekovna stremljenja. Nadamo se da je ovaj prilog, u kojemu su razmatrani osnovni problemi vezani uz hodočašćenje metodološki znanstveno pomogao u osvjetljavanju jedne tihe, marginalne pojave, koja nije imala sudbinsku snagu nekih važnih političkih ili gospodarskih događaja, ali je unosila dinamiku u duhovni svijet istočno-jadranskih gradskih zajednica.

⁶¹ Prvu jubilarnu godinu proglasio je papa Bonifacije VIII. 1300. godine.

⁶² Vezano uz ovaj slučaj, sve oporučne formule su gotovo identične. Kao primjer navodimo: »Bucticus Budacich sartor de Iadra sanus per Dei gratiam mente, sensu et intellectu volens ire Romam ad visitandum limina beatorum Petri et Pauli apostolorum eius et aliorum sanctorum et sanctarum Dei ibidem egsistentium (HAZ, SZB, VBF, b. II, fasc. 2, testamenti aperti /1-57/, br. 44. U istom vidi oporuke br. 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42).

Hodočasnička središta	Osobno hod.		Legati		Ukupno	
		%		%		%
Jeruzalem	2	10.00	10	12.05	22	10.84
Rim	10	50.00	33	39.76	93	45.81
Sv. Jakov de Compostela	5	25.00	14	16.87	44	21.67
Assisi	2	10.00	9	10.84	21	10.34
Sv. Mihelina u Pesaru		0.00	3	3.61	3	1.48
Sv. Marija u Caleni		0.00	1	1.20	1	0.49
Sv. Mihael arkandeo de Monte Gargano	1	5.00	3	3.61	9	4.43
Sv. Antun u Vienni		0.00	2	2.41	2	0.99
Sv. Nikola u Bariju		0.00	4	4.82	4	1.97
Sv. Katarina na Sinaju		0.00	4	4.82	4	1.97
	20	100.00	83	100.00	203	100.00

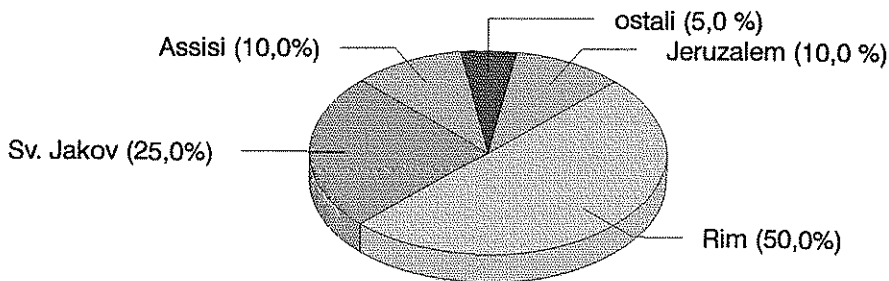
Tablica:
Hodočasnička središta i broj hodočašća

ostali:

Hodočasnička središta	Legati
Sv. Mihelina u Pesaru	3.61
Sv. Marija u Caleni	1.20
Sv. Mihael arkandeo de Monte Gargano	3.61
Sv. Antun u Vienni	2.41
Sv. Nikola u Bariju	4.82
Sv. Katarina na Sinaju	4.82

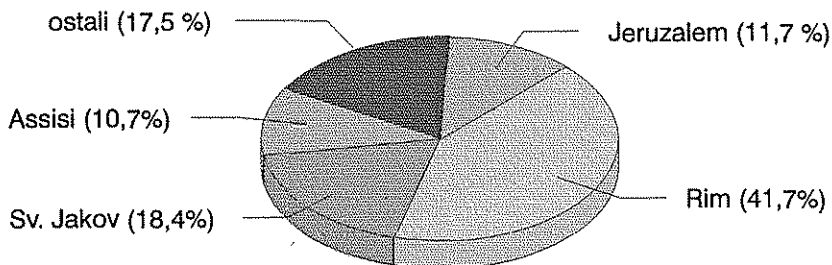
Prilog 1:
Postotni udio pojedinih hodočasničkih središta u ukupnom broju legata u kojima se ostavlja novac za hodočašća

ostali:

Hodočasnička središta	Osobno hodočašće
Sv. Mihelina u Pesaru	0.00
Sv. Marija u Caleni	0.00
Sv. Mihael arkandeo de Monte Gargano	5.00
Sv. Antun u Vienni	0.00
Sv. Nikola u Bariju	0.00
Sv. Katarina na Sinaju	0.00

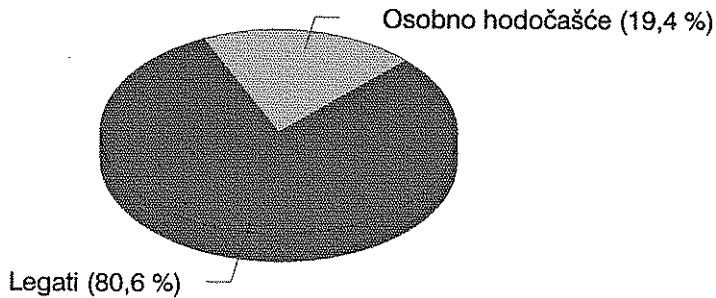
Prilog 2:
Postotni udio pojedinih hodočasničkih središta u ukupnom broju spomenutih osobnih hodočašća

ostali:

Hodočasnička središta	Ukupno
Sv. Mihelina u Pesaru	2.91
Sv. Marija u Caleni	0.97
Sv. Mihael arkandeo de Monte Gargano	3.88
Sv. Antun u Vienni	1.94
Sv. Nikola u Bariju	3.88
Sv. Katarina na Sinaju	3.88

Prilog 3:
Postotni udio pojedinih hodočasničkih središta u ukupnom broju svih spomenutih hodočašća (osobnih i legata)

Prilog 4:
Postotni odnos legata i osobnih hodočašća

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Beitrag zur Forschung der Wallfahrten, die in der zweiten Hälfte des 14. Jh. von Zadar ausgehen

Aufgrund der Dokumente aus dem Archiv von Zadar (Notar-Niederschriften) untersucht der Autor die Formen und die Richtungen der Wallfahrten, die in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts aus Zadar in verschiedene Richtungen unternommen wurden. In der Einleitung findet man Literatur zu dieser Frage (F. Gestrin, J. Kolanović, F. Šanjek, usw.) und eine Erläuterung des Wallfahrtbegriffes, nicht nur nach dem Inhalt, sondern auch nach den Statuten der dalmatischen Städte.

Ausführlich erforscht ist sowohl, in welche Richtungen die Wallfahrten gingen, als auch die Wallfahrtsorte (Rom, Jerusalem, Assisi, St. Jakobus de Compostela und zahlreiche weniger berühmte Orte). Mit besonderer Aufmerksamkeit wird untersucht, auf welche Weise die Wallfahrten ausgeführt wurden: Einzeln, in Gruppen, durch einen testamentarisch bestimmten Vertreter. Ein wichtiger Punkt sind auch die Kosten der Wallfahrten.

Das ganze ist mit Tabellen und Landkarten versehen.

(übrs. I. TOMLJENOVIC)